

Η Οικοπαιδαγωγική και η Κριτική Προσέγγιση της Αειφορικής Ανάπτυξης

Γιώργος Μπλιώνης

Δρ. Οικολογίας, Διδάσκων, Τμήμα Βιολογίας ΑΠΘ

blionis@bio.auth.gr

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Ο όρος «αειφορική ανάπτυξη» δεν πρέπει να θεωρείται ως δεδομένος, καθώς περιλαμβάνει αρκετές αμφισημίες και αντιφάσεις, όπως και πολιτικές και ιδεολογικές συνδηλώσεις, αλλά αντίθετα πρέπει να υπόκειται σε κριτική ανάλυση, ιδιαίτερα σε προγράμματα περιβαλλοντικής εκπαίδευσης ή εκπαίδευσης για την αειφορική ανάπτυξη. Το κίνημα της Οικοπαιδαγωγικής προσφέρει τις δυνατότητες για μια κριτική προσέγγιση της «αειφορικής ανάπτυξης», όπως και ένα ευρύ και ριζοσπαστικό πλαίσιο για την ανάπτυξη προγραμμάτων που επιχειρούν να προσεγγίσουν πτυχές της «αειφορικής ανάπτυξης». Για το λόγο αυτό γίνεται μια ανασκόπηση των αρχών του και μια προσπάθεια περιγραφής του τρόπου με τον οποίο μπορεί να προωθήσει την κριτική προσέγγιση αμφιλεγόμενων εννοιών, αλλά και να προσφέρει μια συνολικά απελευθερωτική παιδαγωγική για την υποστήριξη της ζωής.

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ: αειφορία, κριτική παιδαγωγική, νεοφιλελευθερισμός, επιχειρηματική κυριαρχία, κοινωνική απελευθέρωση, Φρέϊρε

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Από το 1992, όταν ο ΟΗΕ διοργάνωσε στο Ρίο της Βραζιλίας τη φιλόδοξη Σύνοδο Κορυφής για τη Γη (Earth Summit), ξεκίνησε μια προσπάθεια για να στραφεί η έμφαση της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης από την πολύπλοκη σχέση του ανθρώπου με το περιβάλλον στην οικονομική της διάσταση και ιδιαίτερα στην οικονομική «ανάπτυξη». Τα αποτελέσματα της Συνόδου αποκρυσταλλώθηκαν στην Agenda 21. Στο Κεφάλαιο 36 επισημαίνεται ότι η περιβαλλοντική εκπαίδευση, ενημέρωση και κατάρτιση διαπερνά όλους τους τομείς της Agenda 21, αλλά τονίζεται η ανάγκη «επαναπροσδιορισμού της εκπαιδευτικής διαδικασίας προς την κατεύθυνση της αειφόρου ανάπτυξης» (Μπλιώνης, 2009). Πολλά μέλη της εκπαιδευτικής και ακαδημαϊκής κοινότητας, αλλά και στελέχη οικολογικών κινημάτων αντέδρασαν και αντιπρότειναν μια κριτική προσέγγιση της συγκεκριμένης έννοιας, ιδιαίτερα στο πλαίσιο της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης. Το κίνημα της Οικοπαιδαγωγικής προσφέρει ένα ενδιαφέρον θεωρητικό υπόβαθρο που μπορεί να υποστηρίξει μια τέτοια προσέγγιση.

Στην παρούσα εργασία, παρουσιάζουμε τα κυριότερα ιστορικά και θεωρητικά στοιχεία του κινήματος της Οικοπαιδαγωγικής, αναλύουμε τα προβληματικά στοιχεία του όρου «αειφορική ανάπτυξη» και καταλήγουμε επιχειρηματολογώντας για τα οφέλη της χρήσης της Οικοπαιδαγωγικής για την κριτική προσέγγιση ζητημάτων που άπτονται της «αειφορικής ανάπτυξης».

ΤΟ ΚΙΝΗΜΑ ΤΗΣ ΟΙΚΟΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ

Το κίνημα της Οικοπαιδαγωγικής αποτελεί μια πρόσφατη σχετικά εξέλιξη εντός της Κριτικής Παιδαγωγικής, η οποία επηρεάστηκε καθοριστικά από τον Paulo Freire. Ο ίδιος ο Freire ασχολήθηκε λίγο πριν το θάνατό του, το 1997, με τη συγγραφή ενός βιβλίου σχετικού με την Οικοπαιδαγωγική, το οποίο δεν πρόλαβε να τελειώσει. Τμήματα εκείνης της δουλειάς έχουν περιληφθεί στο βιβλίο «Παιδαγωγική της Αγανάκτησης» (Pedagogy of Indignation), (Freire, 2004). Εκεί, στη σελ. 47, ο Freire παραδέχεται τη σημασία των οικολογικών αγώνων, γράφοντας ότι «πρέπει να είναι παρόντες σε κάθε ριζοσπαστική, κριτική και απελευθερωτική παιδαγωγική».

Σύμφωνα με τον Kahn (2008), η Οικοπαιδαγωγική ξεκίνησε σε ένα λατινοαμερικανικό εκπαιδευτικό πλαίσιο και αναπτύχθηκε από τις συζητήσεις που έλαβαν χώρα στη Διεθνή Συνδιάσκεψη για τη Γη, στο Ρίο της Βραζιλίας, το 1992. Εκεί μια ομάδα διανοητών προσπάθησε να διαμορφώσει ένα κείμενο στο οποίο θα διατυπωνόταν το πλαίσιο για μια εκπαίδευση που θα ενσωμάτωνε μια πλανητική και οικολογική ηθική. Αυτή η προσπάθεια ολοκληρώθηκε το 2000 και δημοσιοποιήθηκε υπό τον τίτλο «Χάρτα της Γης» (Earth Charter Commission, 2000). Το 1999, το Ινστιτούτο Paulo Freire της Βραζιλίας, υπό τη διεύθυνση του Moacir Gadotti και σε συνεργασία με το Συμβούλιο της Γης και την UNESCO, οργάνωσαν το Πρώτο Διεθνές Συμπόσιο για τη Χάρτα της Γης και την Προοπτική για την Εκπαίδευση. Το Συμπόσιο αυτό ακολούθησε σύντομα και το Πρώτο Διεθνές Φόρουμ για την Οικοπαιδαγωγική. Αυτές οι διεθνείς συσκέψεις συνεισέφεραν όχι μόνο στην τελική διαμόρφωση της Χάρτας της Γης, αλλά και σε άλλα σημαντικά ντοκουμέντα, όπως η Χάρτα της Οικοπαιδαγωγικής, η οποία περιλαμβάνεται και στο δοκίμιο του Gadotti, με τίτλο «Παιδαγωγική της Γης και ο Πολιτισμός της Αειφορίας» (Gadotti, 2003).

Ως μια μορφή της κριτικής θεωρίας της εκπαίδευσης, η Οικοπαιδαγωγική λειτουργεί σε ένα μετα-θεωρητικό επίπεδο για να προσφέρει διαλεκτικές κριτικές της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης (ΠΕ) και της Εκπαίδευσης για την Αειφορική Ανάπτυξη ως ηγεμονικές μορφές εκπαιδευτικού λόγου, οι οποίες έχουν δημιουργηθεί από κρατικές υπηρεσίες. Ενώ οι στρατηγικές της ΠΕ αναμφίβολα έχουν πολλά καλά αποτελέσματα, τα οποία είναι ευπρόσδεκτα από μια οικοπαιδαγωγική σκοπιά, η Οικοπαιδαγωγική αμφισβητεί τους τρόπους με τους οποίους η ΠΕ συχνά εκπίπτει σε μορφές βιωματικής εκπαίδευσης και υπαίθριας εκπαίδευσης, οι οποίες προσφέρουν με μη κριτικό τρόπο εμπειρίες της φύσης. Τέτοιες εμπειρίες συχνά δεν συνειδητοποιούν επικίνδυνα χαρακτηριστικά, όπως διακρίσεις στη βάση του φύλου, της φυλής, της κοινωνικής τάξης, ακόμη και του βιολογικού είδους, με διάφορες συμπεριφορές που επιδεικνύουν την ανωτερότητα του ανθρώπινου είδους εις βάρος άλλων.

Επιπλέον, η Οικοπαιδαγωγική έχει αρχίσει να θέτει ερωτήματα για τον τρόπο με τον οποίο η ΠΕ έχει συνδεθεί με χρηματοδοτούμενες από το κράτος και τις μεγάλες επιχειρήσεις επιστημονικές και κοινωνιολογικές κατευθύνσεις. Με άλλα λόγια, προσπαθεί να απαντήσει γιατί η ΠΕ αποτυγχάνει να προσεγγίσει την πολιτική ανάγκη για διερεύνηση των τρόπων με τους οποίους η σύγχρονη κοινωνία και ο βιομηχανικός πολιτισμός προάγουν μη βιώσιμους τρόπους ζωής, και γιατί παραμένει περιθωριοποιημένη στην έρευνα, στην κατάρτιση των εκπαιδευτικών και στις Παιδαγωγικές Σχολές. Ωστόσο, η Οικοπαιδαγωγική δεν αποφεύγει να

χρησιμοποιήσει τη Δεκαετία της Εκπαίδευσης για την Αειφορική Ανάπτυξη του ΟΗΕ (2005-2015) για να κάνει στρατηγικές παρεμβάσεις προς όφελος των καταπιεζόμενων και επιδιώκει να παράγει συνειδητοποιήσεις σχετικές με την έννοια της «αειφορικής ανάπτυξης» και έτσι να αποκαλύψει τις αμφισημίες και τις αντιφάσεις που αυτή παρουσιάζει (Kahn, 2008).

Η ΚΡΙΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΗΣ ΑΕΙΦΟΡΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

Η έννοια της «αειφορίας» είναι παλιά στα πλαίσια της επιστήμης και ιδιαίτερα της δασολογίας. Οι πρώτοι Έλληνες δασολόγοι είχαν αποδώσει το γερμανικό όρο “Nachhaltigkeit” ως «διηνέκεια των καρπώσεων ή ως αειφορία ή ως αειφορική κάρπωση» (Μπλιώνης, 1998). Η αειφορία συνδέεται άμεσα με την έννοια της «φέρουσας ικανότητας» ή «βιοχωρητικότητας» (Μπλιώνης, 2009). Έχουν υπάρξει ενδιαφέρουσες απόπειρες προσδιορισμού των απαιτήσεων σε φυσικούς πόρους διαφόρων ανθρώπινων κοινωνιών και χωρών σε σχέση με τη φέρουσα ικανότητα της γης τους, από τις οποίες διακρίνεται αυτή του δείκτη του «οικολογικού αποτυπώματος» (Wackernagel & Rees, 1996). Όταν αυτός ο δείκτης υπολογίστηκε σε πλανητική κλίμακα, έδειξε ότι η φέρουσα ικανότητα του πλανήτη ξεπεράστηκε ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1980!

Η προσπάθεια για το συνδυασμό της αειφορίας με την οικονομική ανάπτυξη ξεκινά από τρεις διεθνείς οργανώσεις (IUCN, UNEP, WWF) το 1980, οι οποίες προτείνουν τον όρο «αειφορική ανάπτυξη». Ωστόσο, αυτός ο όρος θα αποκτήσει ευρεία αναγνώριση μόνο μετά το 1987, έτος δημοσίευσης της Έκθεσης της Επιτροπής του ΟΗΕ για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη, γνωστής και ως «Έκθεσης Μπρούτλαντ» (World Commission on Environment and Development, 1987). Ο ορισμός που δίνει η Επιτροπή είναι: «Αειφορική είναι η ανάπτυξη που ικανοποιεί τις ανάγκες του παρόντος, χωρίς να διακυβεύει την ικανότητα των μελλοντικών γενεών να ικανοποιήσουν τις δικές τους ανάγκες». Τα προβλήματα του όρου φαίνονται σύντομα και λίγα χρόνια μετά οι IUCN, UNEP και WWF, σε νέα τους έκδοση (1991), σημειώνουν: «Η σύγχυση έχει προκληθεί επειδή οι όροι «αειφορική ανάπτυξη», «αειφορική αύξηση» και «αειφορική χρήση» έχουν χρησιμοποιηθεί ως ταυτόσημοι, χωρίς να είναι. Η «αειφορική αύξηση» είναι μια αντίφαση: τίποτε στη φύση δεν μπορεί να αυξάνει απεριόριστα, η "αειφορική χρήση" μπορεί να χρησιμοποιηθεί μόνο για ανανεώσιμους πόρους: σημαίνει τη χρήση τους με ρυθμούς που δεν ξεπερνούν την ικανότητα ανανέωσής τους». Η ίδια έκδοση ξεκαθάριζε ότι ο χαρακτηρισμός κάποιας δραστηριότητας ως «αειφορικής» δεν μπορούσε να είναι στατικός: «Δεν μπορεί να υπάρξει μακρόχρονη εξασφάλιση της αειφορίας, επειδή πολλοί παράγοντες μένουν άγνωστοι ή απρόβλεπτοι. Η ηθική που αντλούμε από αυτό είναι: να είμαστε συντηρητικοί σε ενέργειες που μπορεί να έχουν επιπτώσεις στο περιβάλλον, να μελετάμε τα αποτελέσματα τέτοιων ενεργειών προσεκτικά και να μαθαίνουμε από τα λάθη μας γρήγορα». Τελικά υιοθετούνταν ένας διαφορετικός ορισμός: «Αειφορική ανάπτυξη σημαίνει τη βελτίωση της ποιότητας ζωής, αλλά μέσα στα όρια της φέρουσας ικανότητας των οικοσυστημάτων που υποστηρίζουν τη ζωή».

Η πολεμική γύρω από τον όρο, ωστόσο, εντάθηκε αντί να μειωθεί και επεκτάθηκε σε πολλά ζητήματα (Moffat, 1994): ποια γενιά θα χρησιμοποιήσει ένα συγκεκριμένο πόρο και σε τι ποσοστό, πως μπορούν να καθοριστούν επακριβώς τα όρια της φέρουσας ικανότητας, αλλά και ζητήματα σε σχέση με την τυχαιότητα και αβεβαιότητα στους περιβαλλοντικούς ελέγχους, τις πολιτισμικές οπτικές των

διαφορετικών κοινωνιών, την κοινωνική δικαιοσύνη και τα δικαιώματα βιοτικών και αβιοτικών φαινομένων, τα οποία ήδη από τότε αντανακλούσαν ένα αυξανόμενο ενδιαφέρον στο πεδίο της περιβαλλοντικής ηθικής. Ο Jickling (1992) χαρακτήρισε το νέο όρο «ασαφές σλόγκαν» που μπορεί να γίνει εύκολα «αντικείμενο πολιτικής εκμετάλλευσης», «λογικώς ασυνεπή», «οξύμωρο» και υποστήριξε πως «η χρήση του μπορεί να συσκοτίσει τόσο την κατανόηση των οικονομικών, πολιτικών, φιλοσοφικών κι επιστημολογικών αιτίων των περιβαλλοντικών προβλημάτων, όσο και την εξέταση άλλων κοινωνικών εναλλακτικών προτάσεων». Πολλοί από τους πρωτεργάτες της Π.Ε. και τους οικολόγους ακτιβιστές είδαν εδώ μια απόπειρα να αποσπαστεί η έμφαση από το περιβάλλον και να αποδοθεί στην οικονομία και την ανάπτυξη. Θεωρήθηκε ότι ιδιαίτερα οι μεγάλες επιχειρήσεις θα μπορούσαν να εκμεταλλευτούν αυτό τον όρο για να διαφύγουν των υποχρεώσεών τους. Κάτι τέτοιο φάνηκε και στη Σύνοδο του Ρίο, το 1992, όταν «οι προτάσεις να επιβληθούν δραστηριοί περιορισμοί στη δραστηριότητα των πολυεθνικών επιχειρήσεων και στην ελευθερία του εμπορίου απορρίφθηκαν προκαταβολικά» (Φωτόπουλος, 1992). Γι' αυτό υπήρξε μεγάλη αντίδραση στην προσπάθεια που έγινε στη διεθνή διάσκεψη της UNESCO στη Θεσσαλονίκη, το 1997, να μετονομαστεί η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση σε Εκπαίδευση για την Αειφορική Ανάπτυξη. Σε μια από τις εργασίες που παρουσιάστηκαν μάλιστα, θεωρήθηκε ότι ο όρος «αειφορική ανάπτυξη» υιοθετήθηκε από το ισχυρά κράτη της δύσης για να ανταπεξέλθουν στην περιβαλλοντική υποβάθμιση με τρόπο τέτοιο που δεν θα προξενούσε βλάβη στα οικονομικά τους συμφέροντα (Korfiatis, 1997).

Πολλοί διανοητές που σχετίζονται περισσότερο ή λιγότερο με το οικολογικό κίνημα έχουν ασκήσει δριμύτατη κριτική στην έννοια της ανάπτυξης. Μια ανασκόπηση αυτών των απόψεων και την παρουσίασή τους στο ελληνικό κοινό επιχείρησε να κάνει ο Μοδινός (1996) και από μια άλλη οπτική, ο Φωτόπουλος (1999). Από τους αλλοδαπούς ας μας επιτραπεί να ξεχωρίσουμε το Serge Latouche και τις θετικές αναφορές του στην «απο-ανάπτυξη» (1985, 2004, 2006). Το οικολογικό όραμα εξερευνά πλέον μονοπάτια οικονομικής δραστηριότητας και κοινωνικής ευημερίας με πολύ χαμηλότερα επίπεδα παραγωγής και κατανάλωσης από αυτά που ορίζει η φέρουσα ικανότητα και χρήση ποιοτικών μάλλον παρά ποσοτικών κριτηρίων.

ΕΦΑΡΜΟΓΕΣ ΤΗΣ ΟΙΚΟΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΡΙΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΗΣ ΑΕΙΦΟΡΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΚΑΙ «ΟΙΚΟ-ΕΓΓΡΑΜΜΑΤΙΣΜΟΣ»

Σύμφωνα με τους Michelsen & Corcoran (2007), χρειάζονται διαθεματικές προσεγγίσεις και ιδιαίτερα εμπλοκή ζητημάτων ηθικής για να γίνει εκπαίδευση με κριτικό τρόπο σε ζητήματα αειφορίας. Επίσης, χρειάζεται έμφαση στην αυτοκατεύθυνση, στην εμπύχωση και στην αυτο-οργάνωση, στοιχεία που έχουν κομβική σημασία στην μαθητοκεντρική και κριτική εκπαίδευση. Για τη δευτεροβάθμια και τριτοβάθμια εκπαίδευση, αυτό σημαίνει εγκατάλειψη των διαλέξεων και υιοθέτηση μεθοδολογιών που υποστηρίζουν διαδικασίες αυτό-κινητοποιούμενης συλλογής και αφομοίωσης της γνώσης. Για ένα πιο συγκεκριμένο παράδειγμα παραπέμπουμε στην εργασία των Wohlpart et al. (2009), οι οποίοι περιγράφουν τον τρόπο με τον οποίο μια διδακτική ενότητα σχεδιάστηκε εντός ενός οικοπαιδαγωγικού πλαισίου και εφαρμόστηκε στο Τμήμα Περιβαλλοντικής Επιστήμης του Florida Gulf Coast University. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η

χρήση της Χάρτας της Γης για να υποστηρίξει τη συζήτηση για ηθικά θέματα, από μια προοπτική ανθρωπιστικών σπουδών, σε ένα μάθημα θετικών επιστημών.

Η κριτική παιδαγωγική του Φρέϊρε είναι συνώνυμη με τις δημοφιλείς εκστρατείες εγγραμματισμού με στόχο τη δημοκρατική κοινωνική δικαιοσύνη. Με αντίστοιχο τρόπο, η Οικοπαιδαγωγική επιδιώκει την ανάπτυξη τουλάχιστον τριών τύπων οικοεγγραμματισμού στην κοινωνία, με στόχο έναν πιο δίκαιο, δημοκρατικό και αειφορικό πλανητικό πολιτισμό (Kahn, 2008): α) του τεχνικού/λειτουργικού οικοεγγραμματισμού, β) του πολιτιστικού οικοεγγραμματισμού και γ) του κριτικού οικοεγγραμματισμού. Αυτοί πρέπει να θεωρηθούν ως συμπληρωματικοί και επικαλυπτόμενοι και όχι σε μια ιεραρχική ή γραμμική σχέση.

Ο πρώτος τύπος αφορά τον «περιβαλλοντικό εγγραμματισμό» και περιλαμβάνει τη μάθηση και κατανόηση βασικών επιστημονικών γνώσεων οικολογίας, γεωλογίας, βιολογίας και άλλων που θεωρούνται σχετικές με την κοινωνική ζωή. Επίσης, περιλαμβάνει τη διερεύνηση του πώς οι κοινωνίες μπορούν να επηρεάζουν τα οικολογικά συστήματα προς το καλύτερο ή προς το χειρότερο.

Ο δεύτερος τύπος αφορά την κατανόηση διαφορετικών πολιτισμών και τις συχνά διαφορετικές επιστημολογικές και γνωσιολογικές σχέσεις τους με τη φύση, όπως και το βαθμό των αρνητικών επιπτώσεων σε αυτήν. Ιδιαίτερη θέση εδώ κατέχει η διερεύνηση του γιατί οι πολιτισμοί που βασίστηκαν στο δυτικό ατομισμό τείνουν να παράγουν οικολογική κρίση μέσω της γενικευμένης ομογενοποίησης, εμπορευματοποίησης και ιδιωτικοποίησης της ανθρώπινης έκφρασης, όπως επίσης και των τρόπων με τους οποίους αυτόχθονοι και άλλοι πολιτισμοί με μακρά παράδοση σε αειφορικές πρακτικές ανθίστανται στην αφομοίωση από τις διαδικασίες της παγκοσμιοποίησης.

Ο τρίτος τύπος οικοεγγραμματισμού ταυτίζεται με τις ερμηνείες του εγγραμματισμού από τον Φρέϊρε που έχουν να κάνουν ιδιαίτερα με τις κοινωνικοπολιτιστικές μορφές της εξουσίας και της πολιτικής, όπως η αποικιοκρατία, ο ιμπεριαλισμός, ο βιομηχανικός καπιταλισμός και οι επιπτώσεις του στον πλανήτη και τους ανθρώπους. Ωστόσο, αυτές οι ερμηνείες περιλαμβάνουν πάντα και θετικές και δραστήριες διαστάσεις, οι οποίες κινητοποιούν διαφορετικούς ανθρώπους και κοινωνικές ομάδες σε πολιτιστικά κατάλληλες μορφές οικολογικής πολιτικής και σε δημιουργία κοινωνικών κινημάτων για συγκεκριμένα οικολογικά ζητήματα μέσω του κριτικού διαλόγου και εποικοδομητικών συμμαχιών. Με αυτόν τον τρόπο, άτομα και κοινωνικές ομάδες μπορούν να αναγνωρίσουν τη δική τους οικοπαιδαγωγική ως μια μορφή ηθικής συνειδητοποίησης για την κατάσταση του πλανήτη και της ανθρωπότητας. Τέτοιες μορφές συνειδητοποίησης περικλείουν ένα σύμπαν μεταμορφωτικών ενεργειών, αναζωογονημένων ζωτικών δυνάμεων και άλλων απελευθερωτικών δυνατοτήτων, ικανών να συνεισφέρουν δραστικά στην αναδόμηση της κοινωνίας προς πιο ειρηνικές, δίκαιες και συμφιλιωμένες με τη φύση κατευθύνσεις. Η Οικοπαιδαγωγική έτσι εκφράζει το πλήρες δυναμικό της ως μια συνολικά απελευθερωτική παιδαγωγική για την υποστήριξη της ζωής.

Η Σουβατζή (2005) θεωρεί ότι η κριτική παιδαγωγική μπορεί να εφαρμοστεί στην πράξη μέσα από διαδικασίες συνεργατικής έρευνας (έρευνας δράσης). Αυτή η μεθοδολογική προσέγγιση, για την οποία περισσότερα στοιχεία έχω περιγράψει και αλλού (Μπλιώνης, 2009), προσιδιάζει και στην Οικοπαιδαγωγική. Παραδείγματα

εφαρμογών της έρευνας δράσης σε προγράμματα ΠΕ στην Ελλάδα παρέχουν, μεταξύ άλλων, η Σουβατζή (2005) και οι Κοσμίδης κ.ά. (2005). Ωστόσο, χρειάζεται προσοχή ώστε να μην υιοθετηθεί μια τυποποιημένη και μηχανιστική μεθοδολογική προσέγγιση, καθώς και ο ίδιος ο Φρέιρε εξέφραζε την αντίθεσή του για κάτι τέτοιο: «δεν θέλω ούτε να εισάγομαι, ούτε να εξάγομαι. Είναι αδύνατο να εξάγουμε παιδαγωγικές πρακτικές χωρίς να τις επανεφευρίσκουμε. Πείτε σας παρακαλώ στους συναδέλφους σας Αμερικανούς εκπαιδευτικούς να μη με εισάγουν. Ζητήστε τους να επαναδημιουργήσουν και να ξαναγράψουν τις ιδέες μου» (Freire, 1998).

Για τις όποιες εφαρμογές θα μπορούσαν να επιλεγούν και συγκεκριμένα παραδείγματα αμφιλεγόμενης χρήσης του όρου «αιφορική ανάπτυξη» ή «πράσινη ανάπτυξη». Προσωπικά, θα πρότεινα τις περιπτώσεις των εξορυκτικών δραστηριοτήτων στη ΒΑ Χαλκιδική ή τις προτάσεις για εγκατάσταση ανεμογεννητριών ακόμη και σε προστατευόμενες φυσικές περιοχές.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η Οικοπαιδαγωγική αμφισβητεί τους τρόπους με τους οποίους η ΠΕ συχνά εκπίπτει σε μορφές βιωματικής εκπαίδευσης και υπαίθριας εκπαίδευσης, οι οποίες προσφέρουν με μη κριτικό τρόπο εμπειρίες της φύσης. Ταυτόχρονα, προσπαθεί να απαντήσει γιατί η ΠΕ αποτυγχάνει να προσεγγίσει την πολιτική ανάγκη για διερεύνηση των τρόπων με τους οποίους η σύγχρονη κοινωνία και ο βιομηχανικός πολιτισμός προάγουν μη βιώσιμους τρόπους ζωής. Η Οικοπαιδαγωγική ενθαρρύνει την εμβάθυνση στη μελέτη των σχέσεων εξουσίας και κυριαρχίας, ιδιαίτερα όσον αφορά το βιομηχανικό καπιταλισμό και τις επιπτώσεις του στον πλανήτη και τους ανθρώπους.

Αυτό το στοιχείο αποκτά κρίσιμη σημασία στην προσέγγιση της «αιφορικής ανάπτυξης», καθώς μπορεί να αναδείξει πτυχές κριτικής αυτής της έννοιας ως ενός εφευρήματος το οποίο υιοθετήθηκε από τα ισχυρά κράτη της δύσης για να ανταπεξέλθουν στην περιβαλλοντική υποβάθμιση με τρόπο τέτοιο που δεν θα προξενούσε βλάβη στα οικονομικά τους συμφέροντα. Ενός εφευρήματος που έχει χαρακτηριστεί «ασαφές σλόγκαν» που μπορεί να γίνει εύκολα «αντικείμενο πολιτικής εκμετάλλευσης» και γι' αυτό μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να συγκαλύψει τουλάχιστον αμφιλεγόμενες περιβαλλοντικά δραστηριότητες, όπως η εξόρυξη χρυσού. Δραστηριότητες για τις οποίες ασκούν πιέσεις μεγάλα επιχειρηματικά και χρηματιστηριακά συμφέροντα, ιδιαίτερα σε χώρες φτωχές και οικονομικά ευάλωτες.

Μέσα από την πολύπλευρη προσέγγιση όχι μόνο των περιβαλλοντικών, αλλά και των κοινωνικών, των οικονομικών και των πολιτικών διαστάσεων συγκεκριμένων περιπτώσεων «αιφορικής ανάπτυξης», προγράμματα ΠΕ που εμπνέονται από την Οικοπαιδαγωγική μπορούν να ενθαρρύνουν κριτικές και απελευθερωτικές στάσεις και δράσεις των εκπαιδευόμενων και όχι μια παθητική πρόσληψη του κυρίαρχου πολιτικού και επιστημονικού λόγου. Στάσεις και δράσεις που μπορούν να συνδεθούν με υπάρχουσες τοπικές πρωτοβουλίες και κινήματα αντίστασης.

Αυτές οι σαφείς κατευθύνσεις της Οικοπαιδαγωγικής την καθιστούν κατάλληλη για την προσέγγιση με ολιστικό και κριτικό τρόπο όχι μόνο της «αιφορικής ανάπτυξης», αλλά και άλλων αμφιλεγόμενων πολιτικά εννοιών και πρακτικών.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Earth Charter Commission (2000). The Earth Charter. San Jose, Costa Rica. Διαθέσιμο στο διαδίκτυο: <http://www.earthcharter.org>
- Freire P. (1998). Teachers as Cultural Workers. Letters to Those Who Dare Teach. Westview Press. Σε ελληνική έκδοση: Freire P. (2009). Δέκα επιστολές προς εκείνους που τολμούν να διδάσκουν. Αθήνα: Επίκεντρο.
- Freire P. (2004). Pedagogy of Indignation. Boulder, CO: Paradigm Publishers.
- Gadotti M. (2003). Pedagogy of the Earth and the Culture of Sustainability. Paper presented at Lifelong Learning, Participatory Democracy and Social Change: Local and Global Perspectives conference, Toronto, Canada.
- IUCN, UNEP, WWF (1980). World Conservation Strategy. Gland, Switzerland.
- IUCN, UNEP, WWF (1991). Caring for the Earth: A Strategy for Sustainable Living. Gland, Switzerland.
- Jickling B. (1992). Why I don't want my children to be educated for sustainable development. Journal of Environmental Education, Vol. 23, No. 4: 5-8.
- Kahn R. (2008). From Education for Sustainable Development to Ecopedagogy: Sustaining Capitalism or Sustaining Life? Green Theory & Praxis: The Journal of Ecopedagogy, Vol. 4, No. 1: 1-14.
- Κοσμίδης Π., Μπαγάκης Γ., Κρητικού Ε., Καλουδιώτη Σ. (2005). Έρευνα Δράσης για τη βελτίωση προγράμματος Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης και την Επαγγελματική Ανάπτυξη του Εκπαιδευτικού. Περιλαμβάνεται στο «Περιβαλλοντική Εκπαίδευση. Ο νέος πολιτισμός που αναδύεται» (επιμ. Α. Γεωργόπουλος). Αθήνα: Gutenberg, σελ. 211-228.
- Korfiatis K.I. (1997). Can the science of ecology contribute to an ecological future? A critical re-evaluation of the conceptual foundations of sustainability. Proceedings of the Thessaloniki International Conference "Environment and Society: Education and Public Awareness for Sustainability", organized by UNESCO and the Government of Greece (8-12 December 1997), ed. by M. Scoullou, Athens, p. 492-494.
- Latouche S. (1985). Faut-il refuser le developpement? Paris: Presses Universitaires de France.
- Latouche S. (2004). Why Less Should Be So Much More: Degrowth Economics. Le Monde diplomatique, 17-11-04. Διαθέσιμο στο διαδίκτυο: <http://www.mindfully.org/Reform/2004/Degrowth-Economics-Latouche17nov04.htm>
- Latouche S. (2006). Le pari de la décroissance. Paris: Fayard.
- Michelsen G. & Corcoran P.G. B. (2007). Epilogue. In Kraker J.d., Lansu A. & Dam-Mieras R.V. (eds.), Crossing Boundaries: Innovative Learning for Sustainable Development in Higher Education, Vol. 2. Frankfurt, VAS: 295-99.
- Μοδινός Μ. (1996). Η αρχαιολογία της ανάπτυξης. Πράσινες προοπτικές. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- Moffat I. (1994). On measuring sustainable development indicators. International Journal of Sustainable Development and World Ecology, Vol. 1, No. 2: 97-109.
- Μπλιώνης Γ. (1998). Αειφορική ανάπτυξη. Οικοτοπία, τεύχος 9: 56-59.
- Μπλιώνης Γ. (2009). Στα μονοπάτια της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης. Αθήνα: Κέδρος.

- Σουβατζή Δ. (2005). Περιβαλλοντική Εκπαίδευση. Μια κριτική θεώρηση. Περιλαμβάνεται στο «Περιβαλλοντική Εκπαίδευση. Ο νέος πολιτισμός που αναδύεται» (επιμ. Α. Γεωργόπουλος). Αθήνα: Gutenberg, σελ. 189-209.
- Φωτόπουλος Γ. (1992). Η οικολογική κρίση και η συνδιάσκεψη του Ρίο. Ελευθεροτυπία 23-05-92. Περιλαμβάνεται και στον τόμο του ίδιου «Η νέα διεθνής τάξη και η Ελλάδα» (Αθήνα: Καστανιώτης, 1997).
- Φωτόπουλος Γ. (1999). Περιεκτική δημοκρατία. Αθήνα: Καστανιώτης.
- Wackernagel M. & Rees W. (1996). Our Ecological Footprint: Reducing Human Impact on the Earth. Gabriola Island, BC and Philadelphia, PA: New Society Publishers.
- Wohlpart A.J., Wohlpart S.L. & Chomey A.K. (2009). Ecopedagogy, Ethics, and the Earth Charter: Redefining Sustainability Education in an Environmental Science Class. Green Theory & Praxis: The Journal of Ecopedagogy, Vol. 5, No. 1: 180-194.
- World Commission on Environment and Development (1987). Our Common Future. Oxford University Press. Διαθέσιμο στο διαδίκτυο: <http://www.un-documents.net/wced-ocf.htm>